

KRISZTUS MINDEN GYERMEKET VÁR

1. Egy ideig úgy látszott, hogy egyre inkább szekularizálódó világunkban a vallásnak már nem is jut szerep, nincs is rá szükség. Tíz év előtt pl. Németországban egyesek azt hitték, hogy az iskolai hitoktatás is hamarosan megszűnik. Az ellenkezője történt: az utóbbi években az emberek érdeklődése ismét a hit felé fordul. Világszerte tapasztaljuk ezt a jelenséget. Németországban a katolikus és evangélikus napok, a nemrég tartott lourdes-i eukarisztikus kongresszus ismét tömegeket vonzottak, és mindenki csodálkozására éppen az ifjúság köréből. A részt vevő fiatalok nem vitatkozni jöttek össze, mint még tíz év előtt tették volna, hanem hosszú időt szenteltek az imádságnak, elmélkedésnek. Úgy tűnik, hogy minden haladás, jólét ellenére az ember nem tud önmaga végcélja lenni, hanem keresi élete értelmét, és az önmagán túlra mutat. A fiatalság keresi az Istent.

Másrészt a fokozódó bűnözés a fiatalok körében szintén arra mutat, hogy a nevelésben valahol hiba történt. „Akarom, hogy gyermekeim meg legyenek kereszttelve és hittanra járjanak. Nekem magamnak is komoly erkölcsi értékeket nyújtott a hitoktatás” – mondta egy családapa, aki maga ugyan nem gyakorolja vallását, de ezzel az elhatározásával kifejezésre juttatta, hogy becsüli az Egyház tanítását.

Egyre fontosabbnak látszik, hogy gyermekeink, fiataljaink vallásos nevelése olyan legyen, hogy egyrészt megismerjék hitüket, másrészt az Istenbe vetett hitből életcélt, helyes ideált, erőt merítsenek, és megoldást nyújtson nekik problémáiknak, életük gyakorlati kérdéseinek megoldására.

Ez a követelmény vonatkozik azokra a gyermekekre is, akik problémát okoznak a szülőknek, tanítóknak: idegesek, nehezen nevelhetők, gyenge tehetségűek vagy szellemileg fogyatékosak, testi hibájuk van. Az ilyen gyermek nagy megterhelés a család és környezete számára, és ezt gyakran éreztetik is vele. A szeretetlen, elutasító, gúnyolódó magatartás még jobban elszigeteli a gyermeket, idegessége, helytelen magatartása még csak súlyosbodik általa, és így feltűnő magatartású fiatallá, felnőtté válhat.

2. „Minden testi vagy szellemi fogyatékoságban szenvedő gyermek, ember Isten szemében teljes értékű személy” – hangsúlyozta a Szent-szék ez év márc. 4-én a Fogyatékosok Nemzetközi Évével kapcsolatban kiadott dokumentuma. Max Rößler írja, hogy egy szellemileg fogyatékos gyermek megkérdezte az ápolónővértől: „Ugye nagyon buta vagyok?” „Nem – felelte a nővér mosolyogva, és átölelte a kicsit –, megvan mindened, ami ahhoz kell, hogy Istennek örömet szerezz, és hogy igazán szeressünk!” A fiatalban azonban már felmerülhet a kérdés: miért éppen ő lett fogyatékos, miért engedte meg ezt az Isten; van-e Isten, ha ennyi a szenvedés? A vallás „nem nyújt magyarázatot a

fogyatékosokra, és nem is gyógytapsz rá. Lehet azonban vigasz, éppen úgy, mint minden ember számára, mert segít elviselni az élet kellemetlenségeit és nehézségeit" (Sagi, A.: Das körperbehinderte Kind, Freiburg 1966). Meg kell mutatni, hogy Isten azt is megengedte, hogy Jézus szenvedjen értünk; hogy más emberek is szenvednek. De az emberek imádkozhatnak egymásért, ő is imádkozhat, az imának igen nagy ereje van, és segíthetnek egymáson, ő is segíthet másokon. Ezért minden lehetőséget fel kell használni a szeretetre, a segítségre való nevelésre. A fogyatékosok örülnek neki, ha hasznosak tudnak lenni. Az ilyen gyermekben is — minél okosabb, annál inkább — felvetődik a kérdés: Mit jelent ő a többieknek a teljesítményeket követelő társadalomban? Mi értelme van az életének? Éppen az ő léte mutatja, hogy kell lennie valaminek, ami több is, más is, mint az eredményeket mérő társadalom, valami nagy Egésznek, amibe ő is, más is bele tud illeszkedni. Kell lennie egy nagy Szeretetnek, ahol az egyes ember otthon érezheti magát. Az örök Isten léte nélkül a fogyatékos ember léte merő igazságtalanság.

3. Nem könnyű dolog a szülőknek, akiknek valamilyen szempontból fogyatékos gyermekük van, ezt a gyermeket nem szégyellni, valóban el is fogadni és igazán szeretni, úgy mint a többit. Ez a hősies szeretet nagy hitet követel meg, abból táplálkozik. Másoknak sem szabad a családot megvetni, kerülni. A betegség, fogyatékoság nem Isten büntetése, mint ezt régen hitték az emberek. A gyermeket el kell fogadtatni a szomszédokkal, az iskolatársakkal. Nem sajnálatra van szüksége, nem is kényeztetésre kárpótlásul, hanem igen nagy mértékben együttérző szeretetre, bizalmat keltő légkörre. A lelkipásztori munkában is tudomást kell szerezni róluk, és számításba kell venni őket. Fontos dolog a jó keresztény családból származó gyermekekkel foglalkozni, de éppúgy nem szabad elhanyagolni sem a langyos keresztényeket, sem a fogyatékosokat. Sajnos, számos család fordult már el az egyháztól, mert a plébános vagy a hívek nem voltak megértéssel irántuk és fogyatékos gyermekük iránt. Az ellenkezője is igaz: a plébános segítő megértése a vallástól távol álló szülőket is megnyerheti. Helyes dolog a fogyatékos gyermekekkel külön foglalkozni iskolában, hitoktatásban, a szentmisén. De erre nincs mindig mód, és nem is elég. A híveknek is össze kell fogniok, hogy ezeket a gyermekeket beépítsék az egyházi életbe.

4. Főleg a nehezen nevelhető gyermekek találkoznak sok ellenszenvvel. Pedig nem a gyermek neveli saját magát. Legtöbbször ideges szülői házban, rossz családi körülmények közt, helytelen, következtelen, szeretetlen nevelés hatására válnak gyermekek nehezen nevelhetővé. A fogyatékoság is gyakran magatartásbeli nehézségeket von maga után. Szidás, büntetések halmozása, a szeretet megvonása legtöbbször csak fokozza a gyermek dacos, agresszív magatartását. Sok gyermek feltűnő magatartásával öntudatlanul egyszerűen fel akarja magára hívni társai vagy a nevelők figyelmét: ha már nem szeretik, mert rossz, legalább verés vagy büntetés formájában foglalkoznak velük.

Hogy meg tudnak változni a gyermekek, ha egy szilárd, határozott, de szeretettel és megértést sugárzó pedagógusegyéniség fordul feléjük, ha szidás helyett felkelti önbizalmukat a jó iránt, ha végre valaki szereti őket! A gyermekek talán lehet beszélni a helyes magatartásra, nyugodt beszélgetésben ezt megindokolni, megdicsérni minden apróságért, meggyőzni, hogy ő tulajdonképpen jó. Néha ez a személyiség senki más, mint a hitoktató és a gyermek talán sehol sem él meg szerető, nyugodt, érdekmentes közösséget, csak a hittanórán. „Jézus szeret téged” – hallotta egy osztályrossza a hittanórán, és csillogott a szeme: sem szülei és testvérei, sem tanítónője és osztálytársai nem szerették, mert „rossz” volt. Csak a hittanórán volt jó!

Fontos mozzanata a nevelésnek a verekedő, agresszív gyermekeket megnyugtató, kibékítő egymással. „Látod, most sír, úgy fáj neki, hogy visszaütöttél. Mondd meg neki, hogy sajnálod.” (Ez más, mint a megalázó „kérj bocsánatot!”) Kölcsönös kézfogás, kiengesztelődés, esetleg simogatás, amíg a könnyek fel nem száradnak, és mind a két gyermek megnyugszik. Ha ezt szokássá tudjuk tenni a gyermekek között a segítőkészséggel együtt, minden verekedést hamar le tudunk csillapítani, újabb agresszió keletkezése nélkül. Sok nézeteltérés a házasságban másképp végződne, ha a házastársak már gyermekkorukban megtanultak volna helyesen megbékülni. A gyermek majd Istennek is könnyebben tudja mondani: „Nagyon sajnálom, bocsáss meg.”

5. A szemléltető (= láttató) oktatás, amit már a rendes hitoktatásnál sem nélkülözhetünk, különösen fontos a fogyatékosoknál; minél nyugtalanabbak, minél gyengébbek szellemileg, annál inkább. Ezek segítik megélni a tanultakat. Érdemes szemléltető eszközöket beszerezni (diavetítő, magnetonfon) vagy sajátkezűleg előállítani (képsorozatok, rajzolt diaképek, bábjátékfigurák, díszgyertyák, zörgő hangszerek stb. Bővebben lásd e cikk 7. pontjában és Szolgálat 18/51.)

A szemléltetésnek igen kedvelt és eredményes formája bibliai történeteknek vagy a gyerekek élményeinek lejátszása és feldolgozása.

Hogy megismerjük a gyermeket, eljátszatjuk vele pl. „Nálunk otthon”. Így fény derül a szülők magatartására, a gyermek szerepére otthon. Könnyebben megértjük a gyermeket. — Ha a szülők tanácstalanok, hogyan kezeljék gyermeküket, maguk a szülők megjátszhatják egymás közt egy csoportban a „gyermek” és a „mama” szerepét. Így észre lehet venni, hol követ el a „mama” hibát, be lehet gyakorolni a helyes hangot a gyermekkel szemben. — Két gyermek veszekedését fel lehet oldani, ha külön-külön eljátsszák, hogyan is került sor a nézeteltérésre. A két gyermek így átéli a másik szemszögéből a történeteket, megkönnyebbülnek a játék által, megnyugszanak.

A tanító témaként javasol egy gyakran előforduló helytelen magatartást, a gyermekek lejátszák, megbeszélük, más megoldást javasolnak, újra játszanak, addig, amíg helyes megoldást nem találnak. Ilyen játékokat csak olyan pedagógus rendezhet, aki a játékban engedélyezett szabadság mellett kézben tudja tartani a gyermekeket. Pl. fiataloknál téma: A szomjúság. 1. megoldás: Nyári melegben a kocsmában leisszák magukat. Megbeszélés. 2. megoldás javaslása: a kocsmáros nem ad szeszes italt. Megbeszélés. 3. megoldás: a fiatalok limonádét rendelnek. Megbeszélés: ez a jó megoldás.

6. „Nehéz” gyermekek első oldozásánál a lényegre kell törekedni: az Úr Jézus valóságos jelenléte az Oltáriszentségben legyen a súlypont. Az

elsőáldozási előkészületnél az Úr Jézus egyéniségéből, irántunk való szeretetéből, az utolsó vacsorából és Jézus kereszthalálából indulunk ki, és haladunk a szentmise megértése felé. Párhuzamot vonunk az utolsó vacsora és a szentmise között. Ott a terem, asztal, apostolok, Jézus szava, imádság, kenyér és bor – itt a templom, oltár, mi, a pap, Isten szava, imádság, kenyér és bor. A hittanórán misét „játszhatunk“ a gyermekekkel: mint az apostolok, megterítjük az asztalt. Itt volt az utolsó vacsora. Utána Jézus meghalt: keresztet állítunk az oltárra. A terített asztalt az osztályban hagyjuk, és lépésenként eljuttasszuk tányérral, ostyával, üvegkehellyel a szentmisét, közben újra meg újra imádkozzuk, énekeljük az elsőáldozási mise megfelelő részeit, népénekeit. Szentmisét is jó bemutatni a hittanóra keretében az elsőáldozóknak.

A Miatyánkot már előzőleg megtanulták a gyermekek, úgy, hogy minden mondathoz egy megfelelő képet rajzoltak saját életükből. Amikor már megértették az utolsó vacsorát és örülnek annak, hogy Jézus hozzájuk jön – de még nem vették végig a szentmisét –, egy-egy áldozás előtti és áldozás utáni imát adunk a gyermekeknek. Az elsőt lehetőleg imádkozzák egy Miatyánkkal együtt minden este, főleg a szentáldozás előtti este. Ezt a gyermekek szívesen meg is teszik. Az áldozás utáni, kissé hosszabb imából tanuljanak meg néhány mondatot, ami tetszik nekik. Ezt meg lehet könnyíteni az ima megbeszélésével: „Mit mondhattok Jézusnak, ha hozzátok jött?” A gyermekek a Miatyánkot ajánlják. „Milyen szavakkal tudnánk mi magunk örömmünket, hálaikat, szeretetünket kifejezni?” Minden gyermeknek eszébe jut egy–két mondat, néha ugyanaz, ezeket a táblára írjuk (a gyermek nevével), ebből a többi is tanul. Utána minden gyermek felírja magának azt az egy–két mondatot, ami neki a legjobban tetszik. Magát a szentáldozás lefolyását a hittanórán többször is gyakoroljuk: „Most előrejöttök az oltárhoz, Jézus hozzátok jön, utána a földre nézve, lassan, nyugodtan a helyetekre mentek, nem néztek körül, letérdeltek, és most csak Jézusra gondoltok. Próbáljátok meg: tudtok-e magatokban, csöndben egy Miatyánkot imádkozni? Imádkoztatok magatoktól is csendben azt a néhány mondatot, amit gyakoroltunk. Imádkoztatok saját magatokért is és másokért is.” Ezek a csendes áldozási és imagyakorlatok, a felnőttekkel együtt szívvel-lélekkel énekelte rövid elsőáldozási mise, hangosan felolvasott ima áldozás előtt és az áldoztatás befejezése után nyugtalan gyermekek számára is lehetővé tesz egy szinte csodálatosan összeszedett elsőáldozást. A későbbi gyermekmiséken ugyanígy kell segíteni a gyermekeket az áldozási imádságokban.

7. Külön problémakört alkot a szellemileg fogyatékos gyermekek vallásos nevelése. A tapasztalat azt mutatja, hogy ha nem is könnyű feladat, de lehetséges, a gyermekek nagyon is fogékonyak, de csakis a szülő, a tanító személyén, személyesen, együtt megélt példáján keresztül. A gyermekekkel együtt élve kell bennünk a hitet, helyesebben a szeretetet Isten, Jézus, Mária és a szentek iránt felébreszteni, és ez sikerül is, ha nem is minden órán egyformán. Ezekre a gyermekekre elsősorban vonatkozik a pedagógiai elv, hogy csakis az érzékeken keresztül, erősen szemléltetve lehet tudást közvetí-

teni és érzületükre hatni, érzelmi életüket gazdagítani, fejleszteni (ami más, mint bibliai történeteket érzelmesen elmesélni). Szellemi képességükhöz mérten a lényegre csökkentjük azt, amit Jézusról, az ő mennyei Atyjáról, barátairól (apostolok), az ő közösségéről (Egyház) és a segítségéről (szentségek) taníthatunk. Egyszerűen, bár nem gyerekesen, de a gyermek csekély szókincsét használva, nagyon keveset és röviden beszéljünk. A gyermekek képtelenek valamit hosszabb időn keresztül ülve meghallgatni, összefüggéseket megjegyezni. Sok ismétlésre és szemléltető feldolgozásra van szükség. A bibliai történet lényegének rövid elmesélése után (amit faliképen vagy képsorozaton is mutatunk) mondassuk el egy gyermekkel a történetet újra, nézzük meg ismét a képeket, játszassuk el a gyerekekkel dalban, ritmusos, tapsal kísért, refrénes versben. Az ének és az egyszerű zenekíséret (xilofon, dob, csengő, zörgő hangszerek) szellemileg fogyatékosoknál igen fontos a belső világ alakításában, a gyermekek igen szeretik és elmélyülnek benne. A gyermekek azt jegyzik meg és teszik magukévá, amit élményszerűen, érzelmileg átéltek, ami megragadta őket. A következő órán vagy órákon ismét elmondjuk a történetet, mondanivalóját bővítve. Most rajzot készítettünk hozzá, vagy előre elkészített rajzot kiszíneztetünk, plasztilinnal figurákat formáltatunk, a gyerekek kivágott képeket összeragasztanak egy csoportképpé stb. Általában véve, mert nincs még külön tankönyv, fel lehet használni számukra az óvodások, az alsó tagozatosok hit-tankönyvét, anyagát hosszabb időre elosztva. Természetesen csak a minimumot, rövid mondatokat taníthatunk meg néha, de a gyermek minden teljesítményét dicsérik. Igen fontos a szülők közreműködése, együttes imája a gyermekekkel, főleg a szentségek felvétele előtt. Erre akkor is fel kell kérnünk őket, ha nem buzgó hívek. Néha, egy-egy gyermek esetén a szülőt kell megtanítani arra, hogyan oktassa otthon maga a gyermekeit.

Igen fontos, hogy a hittanban tanultak segítsék a gyermeket mindennapi élete alakításában, problémái megoldásában, a családba, közösségbe való beilleszkedésben, viselkedése lassú megszilárdításában. Ezért gyakran az ő életéből, egy-egy élményéből indulunk ki. A lelkiismeret nevelésénél csak nagy vonásokban kell irányt mutatni: ez „jó“, ez „rossz“, később ezt bűnnek nevezzük. Ettől meg kell különböztetnünk a „helyes“ és „helytelen“ fogalmát. Pl. a gyermek az evőeszközt „helytelenül“ tartja, de ez még nem „rossz“.

8. S z e n t m í s é r e nyugodtan magukkal vihetik a szülők szellemileg fogyatékos gyermeküket, még akkor is, ha kissé zavarott; kezdetben csak rövid időre, amit lassan hosszabbá lehet tenni. A lelkésznek fel kell hívnia a többi gyermek figyelmét, hogy ne nézzék feltűnően a mise alatt, ne mutogassanak rá, ne nevéssenek, a felnőttek pedig ne figyelmeztessék őt vagy a szülőket. A zavaró gyermek úgysem tud másképp viselkedni, a rendutasítással pedig elveszik a kedvét a szentmisétől, és megbántják a szülőket. Az a fontos, hogy a gyermeknek szép élménye legyen a szentmiséről. Ezért jó a mise után üdvözölni és mindenképpen megdicsérni.

Az elsőáldozási előkészület is csak rövid, egyszerű mondatokban történhet. Fontos az átváltozás szavai után hozzátenni: „Ez már nem kenyér. Jézus van itt.” Ugyanígy a bornál. Az elsőáldozási szentmisét ajánlatos, ahol lehet, kisebb csoportban, több plébániáról összevont gyermekekkel tartani, utána agapéval. Bémálás előtt már inkább lehet a serdülőt összehozni, összeharátkoztatni (ez fontos!) a többi korabeli bémálkozóval, és bár külön kell előkészíteni, együtt mehet velük bémálkozni. Így egyre jobban megéli az egyház közösségét, a plébánosnak pedig alkalma nyílik híveit megtanítani arra, hogy a szellemileg fogyatékos is hozzájuk tartozik, Isten előtt velük egy értékű ember, fogadják be.

Ezeket a gyermekeket is meg lehet tanítani rövid, egyszerű imákra. A legjobb, ha ő maga fogalmaz meg rövid kijelentő vagy kérő mondatokat, hálaadó, dicsőítő vagy kérő imádságnak. Rövid mondatokat meg tudnak jegyezni, hosszabb imát nem tudnak fejből megtanulni, csak egy–két mondatot a Miatyánkból, Hiszekegyből. Még jobb az imát énekelni, ez jobban behatol a lelkükbe. Az áldozás utáni ima is legyen csak egy pár mondat: „Jézus, köszönöm, hogy hozzám jöttél. Maradj mindig velem. Segíts meg! vagy: Segíts, hogy kedves legyek.” Nem kell aggályosnak lennünk, hogy mehetnek-e a gyermekek gyakran áldozni, ha nem tudnak áhítatosan imádkozni. Mi sem tudunk! A mise előtt, esetleg már előtte való este beszélni kell a gyermekkel (ezt minden gyermekkel meg kellene tenni!), és felkelteni az örömét: „Jézus szeret téged, ő jön most hozzád. Mondd majd meg neki, hogy örülsz.” Ismételjük el vele a tanult rövid imát, áldozás után talán imádkozzuk vele együtt.

Ahol egy iskolában, otthonban vagy városban több szellemileg fogyatékos gyermek van, érdemes számukra vasárnap k ü l ö n s z e n t m i s é t tartani, legalább havonta egyet, amilyen a szülők az egész városból többi gyermekükkel és a nagyszülőkkel együtt részt vesznek. Franciaországból indult ki ez a szép mozgalom. Ez a mise lehet délután is, utána családias jellegű összejövetel van közös étkezéssel. Ez a gyermeknek egy szép vasárnapot jelent, ahol jól érzi magát, egyszer ő áll a központban. A családok viszont megismerik egymást, egymás problémáit, tapasztalatait, barátságok jönnek létre, kölcsönös segítség alakul ki. (Ilyen baráti kapcsolatok más vallásos szülők között is nagyon fontosak gyermekeik későbbi vallásos fejlődése szempontjából.)

Ezeket a fogyatékos gyermekek számára tartott szentmiséket teljesen az ő igényeiknek megfelelően szervezik, csak egy-két mondat, egy imádság szól a felnőtteknek. A gyerekek egészen közel vannak az oltárhoz. A mise egy uralkodó témája a gyermek életéből való (várni, ünnepelni, segíteni, megosztani), amivel már az előző hittanórán is foglalkoztak. A mise rövid, felépítése nagyon egyszerű és áttekinthető, a gyermekek minél tevékenyebb bevonásával történik: ének, előimádkozók, zene, tánc, képpel is szemléltetett evangélium után annak megjátszása, esetleg rajz. Csak nagyon röviden lehet beszélni, imádkozni, de a gyerekek bevonásával, és fontos a változatosság. Nem szűgyen, sőt jó, ha misézó pap megkéri a tanítónót, hogy a gyermekek színvonalán írja meg számára a történetet, ami igehirdetés és prédikáció egyben, azonkívül egyszerűsített kifejezésekkel a miseimákat.

Mindez nem könnyű feladat: egymás terhét hordozzuk. De aki fogyatékos gyermekekkel foglalkozik, Jézushoz vezeti őket, akár szülő, akár hitoktató, nem-

csak ad, hanem maga is gazdagszik általa. Csodálkozni fog, hogy ezek a gyermekek a hitben éppen a lényegét ragadják meg, nagyon hálásak, és szeretettel viszonznak minden nekik nyújtott szeretetet.

Irodalom. Religionsunterricht an Sonderschulen. Konzeptionen und Modelle für die Praxis. Herausgegeben von Franz Kaspar. (Pfeiffer, Ernst, Kaufmann, 1974. 389 o.) Oskar Randak: Therapeutische Religionspädagogik. (Patmos, 1980. 147 o.) Katechetische Blätter (Kösel) 1980. 5. szám. Felicitas Betz: Schau her, lieber Gott. (Pfeiffer, 1967. Rövid örvendező, hálát kifejező mondatok a gyermeket körülvevő világból.) Konrad Albrecht: Kinder reden mit Jesus. (Kath. Bibelwerk, 1977. Bibliai történetek egyszerűen, ima formájában.)

Sántha Máté

HERNÁNDEZ DOKTOR, A FELELŐSSÉG EMBERE

Azoknak az embereknek, akik az orvosi hivatás nemes apostolságának szentelik magukat, minden helység otthonuk: hazájuk a könnyeknek ez a mérhetetlen völgye, amely a világ nevet viseli.

Mint a fájdalom papjai járnak az emberiség jajai közt, és testvérük minden szenvedő.

F. de Sales Pérez

Isnotú kis helység, a Libertad nevű tanyabokor központja Venezuelában. Itt született José Gregorio Hernández 1864. okt. 24-én. Apjának vászonkereskedése volt, de — bár csak elemi gyógyászati ismeretekkel rendelkezett — ő látta el a környék betegeit is. Készségesen ment a hegyekbe a szegény parasztokhoz. „Tőle tanultam meg, milyen áldozattal jár az orvos hivatása” — mondja később József Gergely. A földművesek fáradságos birkózása a sovány talajjal, az üzlet forgalma, a község védőasszonyának, a Rózsafűzér Királynőjének tisztelete — ilyen benyomások közt növekszik Caracas jövőendő egyetemi tanára. Még csak nyolc éves, amikor elveszíti édesanyját, de szerető nevelése, mély vallásossága kitörölhetetlenül lelkébe vésődik. A hat gyerekkel özvegyen maradt apa természetesen másodszor is megnősül, s ebből a házasságából újabb hat gyermek származik. A 12 testvérből József Gergely a másodszülött (a fivérek közül ketten viselik a József és egy lány a Jozefa nevet!), de nénje meghal, s így ő marad a legidősebb. A leggyöngédebb szeretet fűzi össze mindvégig népes családjának minden tagjával, ami apjuk halála után (1890) valóságos apai gondoskodássá válik. Hogy nem házasodott meg, annak egyik oka ez a felelősség.

Még alig múlt 13 éves, amikor a fővárosba, Caracasba kerül, s itt az akkor nagynevű Villegas kollégiumban végzi el a középiskolát. Lelkiismeretes, jó tanuló, tanárai, társai szeretik. Arra gondol, hogy jogot fog tanulni, és a sze-